

De frie skoletanker og reformerne i 1920'erne og 30'erne

*Om Ellen Nørgaards doktorafhandling »Lille barn, hvis er du?
En skolehistorisk undersøgelse over reformbestræbelser inden for
den danske folkeskole i mellemkrigstiden.«*

Af ROAR SKOVMAND

Professor *Mogens Nielsen* og professor, dr. phil *Roar Skovmand* var de officielle opponenter, da cand. mag. *Ellen Nørgaard* den 1. juni 1977 på Danmarks Lærerhøjskole forsvarede sin disputats »Lille barn, hvis er du?« for den pædagogiske doktorgrad. Her gengives *Roar Skovmands* opposition.

Ellen Nørgaards doktorafhandling »Lille barn, hvis er du?«, med undertitlen »En skolehistorisk undersøgelse over reformbestræbelser inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden«, har haft en forløber. Som firsårig udsendte *Sofie Rifbjerg*, spillevende veteran i kampen for »de nye skoletanker«, i 1966 sin bog »Træk af den moderne opdragelses historie«. Den kom i den samme fortjenstfulde serie, Gyldendals pædagogiske bibliotek, hvor også Ellen Nørgaards disputats er optaget. Med idehistorisk og europæisk baggrund har *Sofie Rifbjerg* i bogens slutningskapitel givet en medlevende, erindringspræget men også til en vis grad dokumenteret redegørelse for det ihærdige arbejde, der »herhjemme« blev gjort for børnenes frigørelse i skolen i 1920'erne og det følgende tiår. Bogen, som godt kan minde om en bygning, hvor stilladserne ikke er blevet fjernet, er en skildring indefra. Som en af dens anmeldere, dr. K. E. Bugge skrev i Årbog for Dansk Skolehistorie 1967, giver den os ikke blot »et indtryk af de tanker, som bevægede sindene i hine dage«, men også af »hvorledes disse reformpædagoger forstod sig selv, og om hvorfra de hentede deres inspiration«.

I det samme år, hvor *Sofie Rifbjergs* bog kom ud, fik Institut for Dansk Skolehistorie en appelsin i sin turban. En aften havde fru *Harriet Glode* fortalt en studiekreds vedrørende skoleforhold i mellemkrigstiden, som fandt sted inden for instituttets rammer med kursister

herfra, om Vanløseforsøgene, hvor hendes afdøde mand havde været en af drivkræfterne. Hun medbragte den usædvanlige dagbog fra 1924–25, hvoraf en side er gengivet i facsimile på disputatsens side 83, og stillede den til instituttets rådighed.

Cand. mag. Ellen Nørgaard, der var »opdaget« af Gunhild Nissen under hendes forstudier til disputatsen »Bønder, skole og demokrati« og var blandt deltagerne i studiekredsen, blev grebet af denne dagbog og fik lyst til at udrede den sammenhæng, hvori den hørte hjemme. Hun stillede sig selv en række spørgsmål: Hvorfor opstod den reformbølge, som Vanløseforsøgene hørte hjemme i? Hvad skete der? Hvem deltog? Hvor mange var de? Inden for hvilke sociale og politiske miljøer hørte de hjemme? Hvad mente de og ville de? Hvilken betydning fik deres bestræbelser?

Det er disse spørgsmål, der under en samfundshorisont og i tidsperspektiv er søgt besvaret i Ellen Nørgaards godt halvfjerdehundrede siders afhandling. Det har ikke været nogen let opgave, måske især fordi den bølge, som opstod i 1920'erne, ikke kom ved et vindstød fra oven, fra autoriteterne, men blev sat i gang nedefra, fra undersøiske kræfter i folket og blandt begejstrede lærere. Bevægelser af den art afspejles ikke i samme grad i kildestoffet som hvad der udgår fra oven. Men Ellen Nørgaard har gjort en ufortrøden indsats for at opstøve gyldigt og fyldigt kildemateriale. Undervisningsministeriets arkiver, Københavns og Frederiksbergs skoledirektionsarkiver og en række foreningsarkiver er støvsuget, men på side 63 f. er der gjort rede for skuffelser, Ellen Nørgaard har mødt undervejs: Forsøgene var ikke registreret i Frederiksholms Kanal. Af Statskonsulentens Arkiv var det meste indtil 1974 forsvundet, og andet var brandskadet. Periodens skoleindberetningskort var i stort omfang kasseret, – oplysninger, der burde alarmere dem, der har ansvaret for Rigsarkivet. Det har derfor ikke været muligt på dette grundlag at lave en systematisk fortegnelse over mellemkrigstidens reformpædagogisk inspirerede skoleforsøg eller klart at definere deres retningslinjer. Der var ikke andet for end »at de steder måtte opsøges, hvor der ifølge oplysninger fra samtid og eftertid kunne være noget at finde«.

Heuristikken, arbejdet med at finde frem til det relevante kildestof, er grundlaget for al historisk forskning. Og på dette punkt har Ellen Nørgaard gjort en fortjenstfuld indsats. Vanløsedagbogen kom vel som en gave, men størstedelen af kildematerialet er opsøgt med umage, som

nævnt i offentlige og private arkiver, hvor det må beklages at foreningen »Den frie Skoles« eget arkiv ikke har kunnet opdrives. Hertil kommer korrespondancer og interviews, især med de endnu levende, der havde været med i forsøg og bevægelser. Ved læsningen af afhandlingen konstaterer man, at der er tilfælde, hvor Ellen Nørgaard netop har nået at få samtaler med folk i sidste øjeblik, folk der nu er døde. Sådanne samtaler giver den historieskrivning, der drejer sig om tiden kort før vor egen tid, en selvstændig værdi.

Inden for det trykte materiale, der er gennemgået, må særlig fremhæves kulegravningen af tidsskrifter og andre blade fra samtiden. Den omfattende litteraturfortegnelse side 326–29 virker forresten utilstrækkelig. Det fremgår af tekst og noter, at den kun giver et begrænset om end omfattende udvalg af det, som Ellen Nørgaard faktisk har støvet igennem. Det kan dog undre, at f. eks. Sigurd Næsgaards lille bog »Fremtidens skoler« fra 1925, der er omtalt flere steder i teksten og endda side 223 er brugt som overskrift til en mellemrubrik, ikke er anført i litteraturfortegnelsen. På det børnepsykologiske område har den påfaldende lakuner.

Der er enkelte hjørner og kroge, som Ellen Nørgaard ikke er nået ind til. Rubrikken »personlige privatarkiver« s. 323 virker tynd. Er der virkelig ikke mere? Den omfatter kun tre arkiver, hvor f. eks. Vagn Skovgaard-Petersen i sin disputats om et andet reformmiljø omkring århundredskiftet har kunnet henvise til en snes privatarkiver, deriblandt Ernst Kapers i Det kongelige Bibliotek, som er tilgængeligt for forskningen. Havde det ikke været rimeligt at granske de akter vedrørende skoleforhold, der måtte findes i hans privatarkiv? Det billede, der gives af hans syn og handlinger i bogen kan synes ensidig farvet af modstandernes opfattelse. Jeg kan trøste Ellen Nørgaard med, at et eftersyn ville skuffe hende. De papirer, der ligger i kapslen vedrørende »Skole og Undervisning« (Kgl. Bibl. håndskriftsamling, Utilg. nr. 359) indeholder ikke meget vedrørende dette emne. De bekræfter nærmest indtrykket af Ernst Kaper som en lille Vorherre, der betragtede sit værk, klasseundervisningen, med tilfredshed. De endnu levende, der husker ham, vil dog måske mindes Johan Herman Wessels gravskrift under Londemanns portræt:

Man sukker, for han er ej mer,
man husker hvad han var, og ler.

I denne forbindelse må det nævnes, at Kaper i en artikel til »Internationale Zeitschrift für Erziehung« i Berlin fra 1936 har fremhævet Pædagogisk Selskab og de mange skolemøder i Danmark som vidnesbyrd om befolkningens levende interesse for skolespørgsmål. I forbindelse med de psykologiske reformfolks krav om »Frihed for hjem og lærere« hævder han med henvisning til dansk skolelovgivnings rummelighed, at det har vi jo i forvejen. Han minder om historien i Thomas Manns »Buddenbrooks«, hvor Lübecks borgere i 1848 strømmede til rådhuset og krævede republikken indført. Men Lübeck var jo en fristad, og en gammel senator forklarede mængden: »I har jo allerede en republik!« Mængden svarede: »Dann wollen wir noch eine!« Når Ellen Nørgaard side 300 skriver, at »Kaper kan f. eks. næppe kun have moret sig over de revyviser, der er gengivet« foran, er jeg ikke sikker på, at det er rigtigt. Kaper var pykniker, og når der ligger en nærgående karrikaturtegning i hans arkiv, er det snarest fordi den har moret ham.

Et andet eksempel, hvor man nu kan komme tættere på emnet end Ellen Nørgaard har formået, er ved omtalen af den frie skole i Vedbæk. Den er ledsaget af gengivelse af et fotografi af landstedet Enrum side 225. Og det er rigtigt, at her foregik det betydningsfulde møde den 13. maj 1926, hvor foreningen Den frie Skole blev stiftet, omtalt side 198. Men den skole, som blev åbnet i Vedbæk senere på året, holdt ikke til her. Når Ellen Nørgaard skriver side 224, at denne skole ikke tidligere er blevet behandlet nogen steder og at det har været meget vanskeligt at finde stof om den, er det velbegrundet. Søllerød Kommune, hvor skolen lå, er i bibliografisk henseende landets bedst dækkede kommune; den i 1968 af Søllerød Kommunebiblioteker udgivne »Litteratur om Søllerød Kommune« er siden ført à jour til 1975. Her er intet glemt, og her er intet om Enrum, som Ellen Nørgaard ikke har benyttet. Men Søllerød kommune bliver samtidig betjent af landets grundigste lokalhistoriker, lektor Gunnar Sandfeld. I det fjerde bind af hans værk »Søllerød – som det var engang«, udkommet for få måneder siden, har han på side 138 ff. skrevet, at den frie skole ikke havde til huse på selve landstedet Enrum – det var for dyrt. Men skolens grundlægger og leder, læge Michael Philipsen, åbnede skolen i sit eget hjem i skovbrynet ved Enrum som en kost- og dagskole, og da der allerede i begyndelsen kom 30–40 elever, måtte han føje en større to-etages bygning til villaen, hvor han boede, og anbringe en børnehaveklasse i et nærliggende stråtekt hus. I tilbygningen blev der plads til

Den 20. august 1929 bragte Politiken denne tegning af Valdemar Møller med motiv fra Kronborgkongressen, hvor 2000 deltagere fra 43 lande tog de nye skoletanker op til drøftelse. Tegningen er klippet ud af borgmester Kaper og indgået i hans arkiv (Kgl. Bibliotek).

skolestuer, spisesal og på første sal til kostelever. Eleverne tilbragte al deres fritid sammen med ægteparret Philipsen og lærerstaben, ikke »lærerstanden« som – forkert – citeret på s. 225. Der skabtes et frodigt klima, men da der ikke kunne opnås offentlig støtte, måtte Philipsen, der var en elsket og stærkt søgt sygekasselæge, vælge mellem sin praksis og sine pædagogiske idealer, og det betød, at han med sorg måtte opgive skolen. – I den sidst nævnte undtagelse fra reglen, at Ellen Nørgaards heuristiske evner er upåklagelige, er hun vitterligt uden skyld.

Efter indledningen om emnet, arbejdsplanen og kildestoffet følger i kapitel I en kortfattet redegørelse for den danske folkeskole omkring 1920. Den hvilede stadig i princippet på skolelovene fra 1814, hvis formålsparagraf gik ud på, at der skulle tages hensyn til at danne børnene »til gode og retskafne mennesker, i overensstemmelse med den evangelisk-kristelige lære, samt til at bibringe dem de kundskaber og færdigheder, der er dem nødvendige for at blive nyttige borgere i staten«. Almenskoleloven af 1903 havde indført eksamensmellemskolen, og den havde skærpet skellet mellem landsbyordnede skoler og købstadsordnede skoler. Det Sthyrskes cirkulære fra år 1900 kaldte på en kristeligt og nationalt præget undervisning i religion og historie, men banede samtidig vejen for en anskuelsesundervisning, der stod børnenes dagligdag nær og kunne skærpe deres egen iagttagelsesevne. Dette indebar – som Ellen Nørgaard fremhæver side 24 – et fremtidsperspektiv: »Motiveerne bag anskuelsesundervisningen var nær beslægtede med motiver og bestræbelser«, som kendes fra tyverne. Når hun videre skriver: »Hvor kendt og anvendt undervisningsvejledningen af 6/4 1900 var, er det dog umuligt at sige noget om.« Er det rigtigt? Der kan da ikke råde tvivl om, at dette cirkulære blev efterlevet. Derom vidner også den glæde, hvormed gamle skoleelever genser de farvelagte anskuelsesbilleder, der i dag er antikviteter af rang. Det ville faktisk have prydet, om der til bogens mange gode illustrationer også havde været føjet en gengivelse af f. eks. den herlige planche, som en af de fynske malere, Peter Hansen, lavede af en dansk havneby, en mellemproportional mellem Svendborg og Fåborg. Disse anskuelsesbilleder er mærkeligt nok næsten helt overset af Broby Johansen i hans rigt illustrerede og saltede jubilæumsbog fra 1974 »Skolen i kunsten – kunsten i skolen«. Det var billeder, der ætsede sig ind i børnenes sind.

Allerede i første kapitel præsenteres borgmester Ernst Kaper, der ikke blot var en energisk konservativ skoleborgmester, men tillige fore-

stod hovedstadens politivæsen, og indførte normalbegravelse for mindrebedemidlede. Det er vel et tilfælde, der ligner en tanke, at det store billede af ham på side 25 er gengivet efter en kliché og ikke efter det ægte fotografi. Skønt der øjensynligt ligger en detektivindsats bag bogens mange og velvalgte billeder, må der, hvad jeg tidligere i anden sammenhæng har fremhævet, lægges vægt på, at historikere behandler billeder som andre kilder, det vil sige forsyner dem med såvidt muligt præcise oplysninger om tid og sted, helst også fotografens navn. I det kaperske tilfælde er al den oplysning der gives, som ved så mange andre portrætter, at det stammer fra Dansk Skole-Stat. Men hvad siger det? Jo, på side 330 oplyses, at Dansk Skole-Stat kom i 1933, og altså er Kapers billede her ældre end 1933. Men hvor meget ældre får vi ikke at vide. Forsømmelighed med kritisk billedbehandling er desværre en udbredt skødesynd hos danske historikere.

Mens vi er ved dateringsproblemet, må det nævnes, at der også i teksten før og efter dette billede, på siderne 24–25, er en uklarhed. Under beskrivelsen af skolernes hygiejne og skolenes forhold omtales to gange »en 15 år senere undersøgelse«, men ikke hvad de er senere end. Er det i begge tilfælde meningen, at det er senere end 1920?

Kapitlets fire sidste sider handler om den store skolekommission, der ved særlig lov blev nedsat af den radikale regering i 1919 og fik den store opgave at »tage hele det samlede skolevæsens forhold – pædagogisk, økonomisk og administrativt – op til overvejelse og drøftelse samt til at udarbejde forslag om en omordning heraf«. Nedsættelsen af denne kommission var slutstenen i den afhandling, som ifjor ved denne tid blev forsvaret for den pædagogiske doktorgrad, Vagn Skovgaard-Petersens »Dannelse og Demokrati«, og den danner reelt optakten til Ellen Nørugaards afhandling. Hun skriver side 30, at de forskellige opfattelser i kommissionen »af hvad skolens plads og opgave i samfundet skulle være kom i stor udstrækning til at blive bestemmende for den danske skoles udvikling i de kommende år«. Læseren får uvilkårligt aktuelle associationer!

Redegørelsen for de forskellige opfattelser i skolekommissionen, refereret efter resumeet i betænkningens første romertalspaginerede sider, giver indtryk af, at kommissionens sammensætning var rent politisk bestemt, omtrent på samme måde som nu folketingets undervisningsudvalg. Det havde Venstres ordfører Klaus Berntsen ønsket, men var det tilfældet? Marginalnoterne henviser på side 28–29 til betænk-

ningens romertal VIII–XI, men springer på side 30 til romertal XIV. Er der sprunget noget over? Ja, det er der. Hvad dækker da hullet mellem romertal XI og XIV over? Af kommissionens 25 medlemmer var der 8, der ikke var valgt af rigsdagen, men af den radikale undervisningsminister, og af disse 8, hvoraf kun én, den radikale Elna Munch, var politiker, afgav de 5 deres egen mindretalsudtalelse. Blandt disse fem var der så fremtrædende skolefolk som Henrik Bertelsen, Georg Bruun og Kirstine Meyer, og denne gruppe, hvortil også Elna Munch sluttede sig, lagde vægt på elevernes »egenvirksomhed«, gratis skolegang, børnehaver, fritidsværksteder, skolebiblioteker, skolebespisning etc., og den ønskede mellemskolen ophævet og indførelse af amts-skolekonsulenter. Denne udtalelse ligner næsten til forveksling den mindretalsudtalelse, der kom fra socialdemokraterne og de radikale, men de ministerudnævnte medlemmer har åbenbart ønsket at fremtræde uafhængigt af de ellers politisk bestemte grupperinger. Indirekte vidner situationen om, at Det radikale Venstre var stærkere med i billedet end det fremgår af Ellen Nørgaards fremstilling.

I citatet s. 29 l. 8 ff. er der iøvrigt ikke mindre end 3 fejl. Det skal lyde: Skolen skulle »uden Sideblikke til andre Skoleformer arbejde med sit eget *Formaal* for Øje, at hjælpe Børnene *frem* til at blive dygtige og gode Samfundsborgere«.

Det næste kapitel i Ellen Nørgaards afhandling har titlen »Nyorientering« og indledes side 32 med en bemærkning om, at »i det foregående kapitel er den danske folkeskole beskrevet.« Er det læserens fornemmelse? Man savner noget i retning af et kapitel med overskriften »Skolen – som den blev husket«. Det skal indrømmes, at det ville være svært at skrive, og jeg er ikke i stand til at pege på noget helt vellykket forbillede, men de beskrivelser, som københavnske folkepensionister har givet af deres skoletid – og som Ellen Nørgaard omtaler side 71 – giver et fingerpeg om hvor der kunne findes kildemateriale.

I kapitel II, Nyorientering, fremhæves først de europæiske strømninger, positivismen, udviklingslæren og sekulariseringen, der med Georg Brandes som talerør lededes ind over Danmark i 1870'erne. I deres følge voksede forståelsen af barnets naturlige udvikling, stærkest proklameret af svenskeren Ellen Key i »Barnets århundrede«, der kom i dansk oversættelse 1902. Men det var først i dette århundredes andet tiår, at Deweys, Kerschensteiners og Maria Montessoris tanker nåede

til Danmark, med vægt på barnets udfoldelsesmuligheder, »vom Kinde aus«. I det hele virker redegørelsen for den idehistoriske baggrund for de indbyrdes forskellige og forskelligt motiverede pædagogiske reformbestræbelser utilstrækkelig. Den er nok afhandlingens mindst tilfredsstillende afsnit. Perspektivet er jo langt, i virkeligheden langt længere end til Darwin og Herbert Spencer. Der er for så vidt mere mening i, som Sofie Rifbjerg har gjort det i sin bog, at begynde med Rousseau og Pestalozzi som »forløbere for den nye skole«. I forbavsende høj grad lever jo det 19. og 20. århundredes filosofiske og pædagogiske tænkning videre på oplysningstidens grundlæggende ideer.

I dette kapitel skal i øvrigt kun et enkelt sted berøres kritisk. Under redegørelsen side 49 for drøftelserne i Det pædagogiske Selskab nævnes både foredragsholdere og emner, men i linie 8 fra neden står der kun, at »foredragsholderen« fandt disciplinen i Montessoriskolerne for løs. Hvad var det for en foredragsholder? Det kunne da have stået i note 7, men det gør det ikke. Ved at følge henvisningen får læseren at vide, at det var Clara Tybjerg (1864–1941), vel ikke en af de store profetinder, men en pædagog med erfaring fra evnesvages undervisning i Danmark og Amerika, og som i en årrække var formand for Danske Kvinders Fredskæde.

De vægtigste afsnit i Ellen Nørgaards afhandling og de, der giver de mest fyldestgørende svar på de centrale spørgsmål, hun har stillet sig ved starten af undersøgelserne, er kapitlerne III og IV.

Kapitel III handler om skoleforsøg inden for den offentlige skole i Danmark i perioden, inspireret af de tyske pædagoger, Peter Petersen og Georg Kerschensteiner, der havde holdt stærkt besøgte foredrag i Danmark i årene 1923–25, og af danske læreres besøg i udlandet. Her træder forsøgene i »de frie klasser« i Vanløse, der fandt sted fra 1924 til 1928, i forgrunden. Københavns skoledirektør, A. P. Fossing, der selv var påvirket af de nye skoletanker, havde givet efter for forældres og læreres ønske om at få oprettet klasser ved denne skole, hvor der blev set bort fra timeplan, tilsyn og årsprøve på de vilkår, at børnene efter fire år skulle stå mål med børnene i de almindelige klasser. De frie klasser fik stor tilslutning. I 1927/28 rummede skolen ti frie klasser med omtrent 350 børn, der ikke socialt skilte sig ud fra børnene i de almindelige klasser, – de fleste var arbejderbørn. Klasselokalerne blev forvandlet til stuer, der mindede om børnenes hjem, og børnene

fik lov til at sysle med det materiale efter Montessorimetoden, som kunne appellere til dem. Lærerne hjalp børnene, når de ønskede det, men kun for at støtte børnenes egen aktivitet, gerne med fællesopgaver som at opbygge et Danmarkskort eller Robinson Crusoes ø.

Men da det tidspunkt kom, hvor børnenes »omverdenskundskab« skulle svare til de almindelige klassers mål, ved årsprøven i 4. klasse, fandt skoledirektionen resultatet utilfredsstillende, og pludselig blev det besluttet at lukke de frie klasser. Det fik forældre og lærere at vide af aviserne, og der rejste sig et ramaskrig, i forældrekrederen, i pressen og i borgerrepræsentationen, hvor borgmester Kaper ansås for at stå bag lukningen. Forældre og lærere blev stemplet som venstreorienterede – og dermed også de nye skoletanker. Redegørelsen for Vanløseforsøgene er det mest dramatiske afsnit i afhandlingen, mesterligt skildret, så det opleves både indefra og udefra, og samtidig er det underkastet en moden vurdering. Man undres dog over, at skoledirektør Fossing, selv sympatisk indstillet over for de nye tanker, i den grad kunne desavouere sig selv. Minder hans optræden ikke om Rane Jonsøns i Finderup Lade? Også der har der været bagmænd på spil. Dog, Kaper kan næppe have været den ene skyldige i det slemme mord i Vanløse.*

Sammenlignet med det dramatiske forløb af Vanløseforsøgene virker de samtidige forsøg med frie klasser på Frederiksberg og i Haderslev harmoniske, og det skyldtes at her var der forstående myndigheder, der opmuntrede til forsøg og gav dem en fair chance. Skoledirektøren på Frederiksberg, Sofus Franck, erklærede, at »den offentlige skole skal være en rummelig folkeskole. Enhver varmhjertet person inden for skolen skal have lov at prøve sine ideer i sin egen form, naturligvis

* Efter forsvarshandlingen har fhv. skoledirektør Olaf Petersen med henvisning til skoledirektør Fossings indberetning af 7. juni 1928 til Københavns skoledirektion (Københavns Kommuneskole 1928, s. 371 ff.) oplyst, at det var kommunelærerinde Ingeborg Gunnersen, senere gift med viceskoledirektør H. A. Svane, der ud fra en afstandstagende forhåndsindstilling stod bag ved den negative vurdering af forsøgene i denne indberetning. Kun slutningen heri, hvor der stod, at der er gjort gode erfaringer, særlig ved småbørnsundervisningen, og »af personalet ... arbejdet med en begejstring, udholdenhed og offervillighed, der ikke har skyet de største anstrengelser og som fortjener paaskønnelse«, anses formuleret af Fossing selv. Svanes indflydelse – også over for Kaper – har formentlig været afgørende for beslutningen om lukningen.

med forældrenes tilslutning.« Ved redegørelsen for forsøgene i Haderslev har Ellen Nørgaard høstet fordel af direkte kontakt med forsøgslederne Dorthea Simonsen og Olaf Petersen.

I kapitel IV gøres der rede for »det reformvenlige miljø«, og der gives svar på spørgsmålene: Hvem deltog? og inden for hvilke sociale og politiske miljøer hørte de hjemme? Ellen Nørgaard deler miljøet i tre hovedgrupper: Først de eksperimental-psykologisk orienterede. Dernæst en gruppe, der ønskede at ændre skolen og med den samfundet gennem konkrete reformer i socialistisk retning. Den tredje gruppe var dem, der sluttede sig til foreningen »Den frie Skole« og hvis enkle mål var barnets frie udfoldelse, der nok skulle blive til samfundets gavn.

Eksperimental-psykologernes pioner var Alfred Lehmann, der i 1914 var med til at danne Foreningen for eksperimental Pædagogik. Den tog initiativet til en omfattende forskning i optimistisk tro på resultaternes objektivitet og sandfærdighed. Men den slog for store brød op, og det lykkedes ikke at overbevise myndighederne og lærerne om nytten af denne forskning. Det gik langt bedre, da der ved nytår 1924 blev dannet et udvalg for skolepsykologiske undersøgelser i nær tilknytning til skolens hverdag med Henning Meyer, Danmarks første skolepsykolog, som forstående formidler. Udvalgets virksomhed bidrog væsentligt til, at skolepsykologien blev et selvstændigt arbejdsfelt med egen uddannelse.

Som den anden gruppes ledende skikkelse fremstilles Vilhelm Rasmussen, Socialdemokratiets ideolog i skolespørgsmål, en erklæret ateist og naiv tilhænger af udviklingslæren og samtidig modstander af det bestående skolesystem. Han nærede en tyrkertro på, at børnene gennem selvvirksomhed befriet fra autoriteter ville udvikle sig til selvstændige samfundsborgere i et efterhånden klasseløst samfund. Men med al sin entusiasme vedblev han at være en ener, også inden for sit eget parti. Det virker derfor ikke rigtig dækkende at lade ham være exponent for en gruppe. Var nogen det, var det K. M. Klausen, men han var just ikke de nye skoletankers mand. Blandt de skrifter af Vilhelm Rasmussen, som omtales i afhandlingen og anføres i registret, savnes de mest fortryllende, der vidner om hans eminente iagttagelsesevne: Børnehave-Barnet, Hjemme-Barnet, Forskole-Barnet og Mellem-skole-Barnet – og som prikken over i'et Et Barns Dagbog (1922). Billedet af ham, eller rent konkret: de prægtige fotografier af ham, der er gen-

givet side 182 og 271, ville være blevet herligt suppleret, om Ellen Nørgaard havde ladet sig inspirere af Gunnar Fog-Petersens karakteristik af denne skarpkantede personlighed i hans værk »Vor Regering og Rigsdag« fra 1938.

Den tredje gruppe – omkring foreningen »Den frie Skole« – var rekrutteret af lærere og forældre fra de frie klasser i Vanløse, af lærere og forældre fra de nyoprettede Montessori-børnehaver, der fik stor betydning, og endelig af dem, der var knyttet til nyoprettede private, frie skoler. De holdt møder og kursus, kulminerende med det internationale møde for tilhængere af de nye skoletanker på Kronborg 1929, med 2000 deltagere fra 43 lande.

Pudsigt nok skete der noget, der kan minde om folketøget i 1848, tøget til kongen under påskekrisen 1920 og bondetøget 1935. Den revolutionære brod blev trukket ud, Kaper kappede forestillingen og fik den iltre dr. Næsgaard dukket. Havde Kronborgkongressen ikke fortjent en bredere præsentation med dens opbud af pædagogiske reformatorer fra hele verden?

Gruppen omkring foreningen og bladet »Den frie Skole« blev aldrig stor. Politisk var den uensartet, dens medlemmer blev holdt sammen af ønsket om at ændre folkeskolen. Det er Ellen Nørgaards indtryk, at »Varmen og entusiasmen var en menneskelig kvalitet hos kredsen«, men dens folk var ikke hvad man i dag kalder gode sælgere. Markedet svækkedes fra slutningen af 20'erne. Det var en stor skuffelse for dr. Næsgaard og Thora Constantin-Hansen, der selv var friskolebørn, at friskolernes folk tog afstand fra kredsen – bortset fra Jens Nielsen og ægteparret Emborg ved Ollerup friskole. Det hang sammen med, at friskolens folk var forskrækkede over det ateistiske indslag hos reformatorerne og ikke ønskede det fortællende element i friskolernes undervisning antastet. Forgæves pegede Svend Emborg på, at de nye skoletanker på væsentlige punkter var foregrebet i Christen Kolds cget friskolesyn.

Kapitel V handler om bestræbelserne for seksuel frigørelse, hvor en af de nye skoletankers bedste talsmænd, Egeberg, i 1937 blev afskediget på gråt papir for en i datidens øjne provokerende undervisning på dette område. Hvilket tidsperspektiv!

Af Kapitel VI, »Reformbestræbelserne, skoledebatten og skolelovgivningen«, fremgår, at de reformer, der fandt sted på skolens område

i 1930'erne, ikke skyldtes synderlig indflydelse fra de nye skoletanker. Ikke så mærkeligt, da lovændringerne først og fremmest gjaldt strukturen i skolen. På et område, hvor vellykkede forsøg havde forberedt en frugtbar skoleform, den praktiske mellemskole, opnåedes kun skuffelser. Når Ellen Nørgaard peger på, at det dog lykkedes Vilhelm Rasmussen med besvær at få indført en paragraf i 1937-skoleloven om at der i alle klasser skulle lægges mest mulig vægt på elevernes selvvirksomhed, må hun tilføje, at den forsigtige undervisningsminister Jørgen Jørgensen fik »skal« rettet til »bør« og indføjet »opøvelse til« foran selvvirksomhed. Man må sige: Bjerget barslede – og fødte en mus.

Kapitel VII giver et kort rids af den danske folkeskoles situation omkring 1940, svarende til kapitel I om situationen omkring 1920. Samfundet havde ændret sig med forskubbet balance mellem by og land, men skoleloven fra 1937 havde endnu ikke – som det var dens hensigt – ændret strukturforholdene. Udgifterne til skolevæsenet over hele landet var ikke væsentlig større end tyve år tidligere. Skolelæsestuer, skolehaver og lejrskoler var begyndt at træde frem, og faste ordninger for skolelæger og skoletandpleje var undervejs. Børnenes aktivitet var nok vokset, men mere lærerstyret end de nye skoletanker gik ud på. Kapitlet slutter med et citat af en tale departementschef Barfod i 1935 holdt til de nye amtsskolekonsulenter, der havde overtaget nogle af det bortfaldne gejstlige tilsyns beføjelser: Det gjaldt nu ikke om at »foretage indpisker af nye modeller i undervisningen«. Det blev anbefalet de nye konsulenter at »stå noget tilbage for den strid, der rides i faglig henseende«. Men de skulle se med forståelse »på den gamle lærer... og på den unge, der har hele arbejdsskolens nyeste ideer i hovedet«. Barfod var den rummelige folkeskoles talsmand!

I det slutteligt sammenfattende kapitel VIII berøres nogle væsentlige generelle forhold. Den tyske pædagog Herman Nohls bemærkning om, at reformbevægelsens indre enhed var mere iøjnefaldende for de udenforstående end for de implicerede, må bekræftes for Danmarks vedkommende, muntert belyst af bladenes karikaturtegninger i forbindelse med Helsingørskongressen 1929, som der side 205 er bragt et eksempel på. Men et væsentligt spændingsforhold, som leder tanken hen på vore dages situation, var modsætningen mellem de grupper, der ville ændre, og de grupper, der ville bevare samfundets struktur. Skete der ikke her en ændring i situationen i 1930'erne, hvor den nazistiske bølge, der sendte sine dønninger ind over Danmark, flyttede tyngde-

punktet i samfundsdebatten fra skoleområdet til spørgsmålet om selve folkestyrets eksistens?

Som helhed virker Ellen Nørgaards afhandling klart formuleret og vel-afgrænset. Den begynder med at stille en række væsentlige spørgsmål, og disse spørgsmål har den søgt at besvare ud fra en kulegravning af det med flid og findesans tilvejebragte kildestof. Det er en gammel historisk metode, som den franske historiker Alexis de Tocqueville er en klassisk repræsentant for. Afhandlingen er også velskrevet, og det skæmmer ikke, at Ellen Nørgaard som nordmand har svært ved at vænne sig til den besværlige danske distinktion mellem pronominerne sin og deres. Udstyret er på én gang fornemt og praktisk med noterne i marginen ud for den tekst de hører til. Pudsigt nok får læseren ikke at vide, hvad det er for en fest hvorhenne hvornår, der er gengivet på omslagsbilledet.

Der er en del trykfejl, men ingen meningsforstyrrende bortset fra side 315, hvor det ved sammenligning med originalmanuskriptet konstateres, at en linie er faldet ud. I linie 12 fra neden skal der stå: at udgiften pr. skolesøgende barn og pr. barn i »undervisningspligtig alder (er) næsten samsvarende. Det må skyldes, at der var få kommunale skoler, der gik ud over den undervisnings«-pligtige alder, altså få eksamensskoler.

Men desværre kniber det med nøjagtigheden, når det drejer sig om stavning af navne eller angivelse af årstal for visse skrifter. Her skal kun anføres et par eksempler på det første område: E. Huguenin staves på siderne 53, 327 og 348 på tre forskellige måder, Vanløselæreren Degerbøls fornavn ligeså på siderne 65, 140 og 347. Kirstine Frederiksen kaldes hårdnakket Kristine både på side 149, i litteraturfortegnelse og personregister. Er det en påvirkning fra Kristin Lavransdatters fædreland – ligesom at Borgbjergs fornavn Frederik staves uden e? Det er også forkert, at titlen på Kromans bog: Om Maal og Midler for den højere Undervisning citeres som »indenfor« denne. Jeg skal ikke, for igen at citere Ellen Nørgaard på side 145 »løbe linjen ud«. Som nordmand skulle hun da vide, at det er linen, man løber ud, når hvalen skal harpuneres.

Sluttelig skal det siges, at Ellen Nørgaard med sin afhandling har skabt en nyttig håndbog i emnet og et rigt udrustet arsenal for alle skolens frihedskæmpere i nutid og fremtid. Men det er også en god viden-

skabelig afhandling. Den er skrevet med forståelse og indlevelse, men også med sans for proportioner og relief. Nogle af dens mangler er tidligere påpeget, især den lovlig sporadiske redegørelse for de bagved liggende pædagogiske ideer. Man undrer sig over, at en nordmand, der har sat sig så godt ind i danske forhold, slet ikke kommer ind på tilsvarende strømninger i vore nordiske nabolande, endsige nordisk samarbejde på dette område. Den eneste nordmand, jeg har kunnet finde, er gemt i en henvisning i en note på side 109 og tilmed berøvet sit kønne fornavn Anna. Der var dog, som omtalt af Sofie Rifbjerg, en nordisk nyskolekongres i Helsingfors i 1938.

Det er velgørende, at hovedpersonerne og en del bipersoner er portrætterede, men direkte personkarakteristik synes Ellen Nørgaard at vige tilbage for, hvorved personerne kommer til at virke mere som principper end som mennesker af kød og blod. Når hun taler om sit indtryk af, at »varmen og entusiasmen var en menneskelig kvalitet hos kredsen«, tror vi det måske gerne, men det fremgår ikke umiddelbart af f. eks. omtalen af dr. Næsgaard, og det kunne han vel have behøvet. Han var en provokatør, men samtidig en inspirator, hvad franskmændene kalder animateur. De, der har kendt og husker Arvin, Thora Constantin-Hansen og Vilhelm Rasmussen, kunne også ønske en mere indtrængende karakteristik.

Man savner også en samlet omtale af den faglige litteratur på det børnepsykologiske område i mellemkrigstiden. Satte den ikke stærke frugter i selve børneskolen, gjorde den det til gengæld i børnehaverne og børnehavelæreruddannelsen. Er skønlitteraturen, f. eks. Scherfigs »Det forsømte Forår« (1940) uvedkommende? Havde det ikke også været rimeligt i forbindelse med f. eks. Frederiksbergforsøgene at omtale det vidunderlige undervisningsmateriale, som var inspireret af reformbevægelsen.

Hvad politikerne angår, var de mange lærere, der faktisk sad i rigsdagen, nok mere optaget af andre af tidens alvorlige spørgsmål end skolens. Men det er ikke undersøgt af Ellen Nørgaard. Hun har heller ikke stillet spørgsmålet, hvorfor der gik så lang tid mellem Den store Skolekommissions betænkning 1923 og reformlovgivningen i 1930'erne. Svaret er vel nærliggende. Da Jacob Appel fik undervisningsministeriet tilbudt for tredje gang i 1926, da Madsen-Mygdal skulle være statsminister, fik han klar besked om, at der ikke var råd til reformer, og så takkede han nej. Kriseårene sinkede reformerne, men det

var først, da Venstres og Konservatives flertal i landstinget var brudt i 1936, at regeringspartiet fik magt til at gennemføre dybtgående reformer. På den tid var den radikale Jørgen Jørgensen blevet undervisningsminister, og han ønskede altid det bredest mulige flertal for reformer på skoleområdet. Han fik det, trods sine usædvanlige evner til at bygge bro over modsætninger, ikke til skoleloven af 1937.

Jørgen Jørgensen var en frisindet mand, der sammen med sin kone selv tog sig af sine egne børns undervisning i deres første undervisningspligtige år. Han hørte hjemme i den grundtvigske lejr. Var forkæmperne i denne lejr for forældreretten ikke også en slags reformfolk? Deres talsmænd, i første række Holger Kjær i Askov, bl. a. med bøgerne »Kampen om Hjemmet« fra 1935 og »Kampen om Skolen« fra 1941, er ikke inddraget i behandlingen. De talte vel ikke »vom Kinde aus«, men rammen i Ellen Nørgaards afhandling er ellers ikke snæver. Under behandlingen af Dewey, der ikke er indgående, savner man omtale af den første af Johannes Novrups lødige bøger om skolesyn og skoletanker, »Amerika konstruerer« fra 1933, med kritisk vurdering både af Thorndike og Dewey.

Men disse skønhedspletter skal ikke svække helhedsindtrykket: Ellen Nørgaard har med denne afhandling bestøget dr. pæd.ernes skolehistoriske parnas. Ikke at lignedes ved Norges Galdhøppigen eller Glittertind, men med Danmark, »hvor bjerg kun er bakke«. Men derfra er der god udsigt – og gode udsigter til fortsat forskning til gavn for dansk skolehistorie og også for Danmarks Lærerhøjskole.